

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته
جامعه شناسی انقلاب اسلامی

عنوان:

مطالعه تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی از شهریور ۱۳۲۰

اسناد راهنما:

جناب آقای دکتر علی محمد حاضری

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر امیر عظیمی

پژوهشگر:

مرضیه حاجی هاشمی

تقدیم به

روح بزرگ بهشتی مظلوم که مظلومیتش را در
طول این پژوهش با تمام وجود درک کردم

تقدیم به

پدر فهیم و پایمردم که در سخت ترین برهه
زندگی ام چونان کوهی استوار حمایت کرد
و تنهایم نگذاشت، او که برایم تجسم
شجاعت، استواری و ظلم ستیزی امام (ره)
است در این وانفسای نفسگیر نفس پرستیها

تقدیر ز تو که شمع راهم بودی

استاد صبور رهنمایم بودی

تقدیر ز تو که در تمامی مسیر

چون مشاوری گره گشایم بودی

باسمه تعالی
صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) و با درود و سلام به روان پاک حضرت امام خمینی (س) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

خانم مرضیه حاجی هاشمی دانشجوی رشته جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی

تحت عنوان: «مطالعه تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی از شهریور ۱۳۲۰»

در تاریخ ۱۳۹۳/۰۶/۲۳ با حضور هیأت داوران در پژوهشکده امام خمینی (س) برگزار گردید و به موجب آیین نامه دفاع

از پایان نامه کارشناسی ارشد، ارزشیابی هیأت داوران به شرح زیر تعیین گردید:

قبول با درجه عالی امتیاز: ۱۸ دفاع مجدد □ مردود □

قبول مشروط با درجه: (با اصلاح) امتیاز: مرجع تأیید نهایی:

شرح اصلاحات مورد نیاز:

۱-

۲-

توضیح: بنا به مصوبه کمیسیون تخصصی آموزش و پژوهش پژوهشکده امتیاز پایان نامه‌ها به شرح زیر مشخص میگردد:

الف) قابل قبول از

۱۴ به بالا

۱- قبول با درجه عالی

۲۰-۱۹

۳- قبول با درجه خوب

۱۷-۱۶/۹۹

۲- قبول با درجه بسیار خوب

۹۹-۱۸/۱۸

۴- قابل قبول

۹۹-۱۵/۱۴

کمتر از ۱۴

ب) مردود

اعضای هیأت داوران

نام و نام خانوادگی

رتبه علمی

امضاء

۱- استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علی محمدحاضری

استادیار

۲- استاد مشاور:

جناب آقای دکتر امیر عظیمی دولت آبادی

استادیار

۳- استاد داور:

جناب آقای دکتر سید علی رضا بهشتی

استادیار

۴- استاد داور:

جناب آقای دکتر محمد رضایی

استادیار

امضاء مدیر گروه

امضاء نماینده تحصیلات تکمیلی

امضاء

مدیریت تحصیلات تکمیلی

چکیده

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: جامعه شناسی انقلاب اسلامی
عنوان پایان نامه: مطالعه تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی از شهریور ۱۳۲۰
نام و نام خانوادگی دانشجو: مرضیه حاجی هاشمی
استاد راهنما: دکتر علی محمد حاضری
استاد مشاور: دکتر امیر عظیمی دولت آبادی
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۹۲/۱۱/۲
تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۳/۶/۲۳
<p>چکیده</p> <p>در تبیین های فرهنگی انقلاب یکی از متغیرهای اصلی، متغیر نظام های معرفتی و اندیشه ای است که در پس انقلاب ها وجود دارد. اندیشه انقلاب، همان اندیشه ای است که قدرت بسیج عمومی را داراست. در این پژوهش تبار این اندیشه از شهریور ۱۳۲۰ از بین دو نوع اسلام گرایی سیاسی با نام نوگرایی دینی و بنیادگرایی دینی، مورد واکاوی قرار گرفته است. در این پژوهش که با روش تحلیل متن از نوع تحلیل تماتیک انجام شد، پس از به دست آوردن مؤلفه های نوگرایی دینی در ایران بر اساس دیدگاه صاحب نظران این حوزه و نیز مؤلفه های بنیادگرایی دینی در ایران بر اساس تحلیل تماتیک اندیشه های سیاسی و اجتماعی چهار بنیادگرای دینی شاخص در ایران، اندیشه انقلاب اسلامی که حاصل تجمیع تم های به دست آمده از اندیشه های سیاسی و اجتماعی امام خمینی، بهشتی، مطهری و خامنه ای تا انقلاب اسلامی می باشد، با این دو دسته مؤلفه های نوگرایی دینی و بنیادگرایی دینی در ایران، مقایسه شد و این نتیجه حاصل شد که تبار اندیشه انقلاب اسلامی به نوگرایی دینی بر می گردد.</p> <p>واژگان کلیدی: اندیشه انقلاب اسلامی، اسلام گرایی سیاسی، نوگرایی دینی، بنیادگرایی دینی</p>

فهرست مطالب

- فصل اول: کلیات پژوهش..... ۱
- ۱-۱- بیان مسأله..... ۲
- ۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش..... ۵
- ۱-۳- سوالات پژوهش..... ۵
- ۱-۳-۱- سوال اصلی..... ۵
- ۱-۳-۲- سوالات فرعی..... ۶
- ۱-۴- پیش فرض های پژوهش..... ۶
- ۱-۵- اهداف پژوهش..... ۶
- ۱-۵-۱- هدف اصلی..... ۶
- ۱-۵-۲- اهداف فرعی..... ۶
- فصل دوم: مطالعات نظری..... ۸
- ۲-۱- پیشینه پژوهش..... ۹
- ۲-۱-۱- دسته ای که به ایدئولوژی و اندیشه انقلاب پرداخته اند..... ۹
- ۲-۱-۲- دسته ای که به بنیادگرایی دینی پرداخته اند..... ۱۱
- ۲-۱-۳- دسته ای که به نوگرایی دینی پرداخته اند..... ۱۴
- ۲-۱-۴- دسته ای که به جریان های فکری و سیاسی دهه ۲۰ پرداخته اند..... ۱۴
- ۲-۲- چارچوب مفهومی..... ۱۴

- ۱-۲-۲- چارچوب مفهومی اندیشه سیاسی..... ۱۵
- ۲-۲-۲- چارچوب مفهومی بنیادگرایی دینی..... ۱۷
- ۳-۲-۲- چارچوب مفهومی نوگرایی دینی..... ۱۸
- ۱-۳-۲-۲- مرور ادبیات نظری موجود..... ۱۹
- الف) دسته اول با تأکید بر ایران..... ۲۰
- ب) دسته دوم: ادبیات نظری روشنفکران غربی..... ۲۲
- ۲-۳-۲-۲- دیدگاه صاحبان حوزه نوگرایی دینی..... ۲۲
- سروش..... ۲۳
- ملکیان..... ۲۴
- کدیور..... ۲۵
- شپرد..... ۲۶
- مؤلفه های نوگرایی دینی دهه های ۳۰ و ۴۰ و ۵۰ از نظر فروغ جهانبخش..... ۲۷
- نوگرایی دینی از منظر محمد مجتهد شبستری..... ۲۸
- تجمیع مؤلفه های نوگرایی از دیدگاه صاحبان نظر..... ۳۶
- ۴-۲-۲- مؤلفه های اصلی نوگرایی دینی در ایران..... ۴۰
- ۱-۴-۲-۲- مؤلفه های نوگرایی دینی در دهه ۲۰..... ۴۰
- ۲-۴-۲-۲- مؤلفه های نوگرایی دینی در دهه ۳۰ و ۴۰ و ۵۰..... ۴۰
- ۳-۴-۲-۲- مؤلفه های نوگرایی دینی از منظر صاحبان نظر با وجه غالب پس از انقلاب ۴۱..... ۴۱

فصل سوم: متدولوژی پژوهش.....	۴۳
۳-۱- روش پژوهش.....	۴۴
۳-۲- اعتبار داده ها.....	۴۸
۳-۳- قلمرو پژوهش.....	۴۸
۳-۳-۱- قلمرو زمانی و مکانی پژوهش.....	۴۸
۳-۳-۲- قلمرو موضوعی.....	۴۹
۳-۳-۳- جمعیت و نمونه.....	۴۹
فصل چهارم: یافته های پژوهش.....	۵۱
۴-۱- وضعیت فکری، سیاسی و مذهبی ایران دهه ۲۰.....	۵۲
۴-۱-۱- وضعیت ایران از حیث گروه های مذهبی در دهه ۲۰.....	۵۲
۴-۱-۱-۱- وضعیت زرتشتیان.....	۵۳
۴-۱-۱-۲- وضعیت مسیحیان.....	۵۳
۴-۱-۱-۳- وضعیت یهودیان.....	۵۴
۴-۱-۱-۴- وضعیت بهائیان.....	۵۴
۴-۱-۱-۵- وضعیت روحانیان شیعه.....	۵۴
۴-۱-۲- وضعیت جریان های فکری و سیاسی غالب در دهه ۲۰.....	۵۸
۴-۱-۲-۱- محافظه کاری سیاسی.....	۵۷
۴-۱-۲-۲- ناسیونالیسم سیاسی.....	۵۸

- ۳-۲-۱-۴- مارکسیم و سوسیالیزم..... ۵۹
- ۴-۲-۱-۴- اسلام گرایی سیاسی..... ۶۲
- الف) بنیادگرایی دینی..... ۶۳
- ب) نوگرایی دینی..... ۶۵
- سید اسدالله خرقانی..... ۶۶
- شریعت سنگلجی..... ۶۸
- احمد کسروی..... ۷۰
- علی اکبر حکمی زاده..... ۷۳
- سید علی اکبر برقی..... ۷۴
- محمد خالصی زاده..... ۷۵
- ۲-۴- توصیف داده های متنی اندیشه های ۴ بنیادگرای ایران..... ۷۷
- ۱-۲-۴- اندیشه های سیاسی و اجتماعی شیخ فضل الله نوری..... ۷۹
- ۲-۲-۴- اندیشه های سیاسی و اجتماعی سید مجتبی نواب صفوی..... ۸۵
- ۳-۲-۴- اندیشه های سیاسی و اجتماعی شیخ مرتضی حائری..... ۹۴
- ۴-۲-۴- اندیشه های سیاسی و اجتماعی محمد تقی مصباح یزدی..... ۹۸
- ۳-۴- اندیشه انقلاب اسلامی..... ۱۰۸
- ۱-۳-۴- اندیشه های سیاسی - اجتماعی امام خمینی (ره) تا انقلاب اسلامی..... ۱۰۸
- ۲-۳-۴- اندیشه های سیاسی - اجتماعی سید علی خامنه ای تا انقلاب اسلامی..... ۱۳۶
- ۳-۳-۴- اندیشه های سیاسی - اجتماعی مرتضی مطهری..... ۱۴۲
- ۴-۳-۴- اندیشه های سیاسی - اجتماعی سید محمد بهشتی تا قبل از انقلاب..... ۱۵۰

- فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری.....۱۶۹
- ۱-۵- تحلیل داده های متنی مربوط به بنیادگرایی دینی.....۱۷۰
- ۱-۱-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های شیخ فضل الله ۱۷۰
- ۲-۱-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های نواب صفوی.....۱۷۱
- ۳-۱-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های شیخ مرتضی.....۱۷۴
- ۴-۱-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های مصباح یزدی.....۱۷۵
- ۲-۵- مرحله سوم مدل ولکات در مورد داده های بنیادگرایی.....۱۷۸
- ۱-۲-۵- مقولات مشترک اندیشه های مورد مطالعه و حمایت تماتیک یا موضوعی.....۱۷۸
- ۲-۲-۵- تفسیر الگوی نهایی برآمده از متن.....۱۷۹
- ۳-۵- تحلیل داده های متنی مربوط به اندیشه انقلاب اسلامی.....۱۸۰
- ۱-۳-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های امام خمینی.....۱۸۰
- ۲-۳-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های خامنه ای.....۱۹۰
- ۳-۳-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های مطهری.....۱۹۲
- ۴-۳-۵- سازماندهی، تنظیم و مقوله بندی داده های متنی اندیشه های بهشتی.....۱۹۵
- ۴-۵- مرحله سوم تحلیل تماتیک ولکات در مورد اندیشه انقلاب.....۱۹۸
- ۱-۴-۵- مجموعه مقولات اندیشه انقلاب اسلامی و حمایت تماتیک یا موضوعی.....۱۹۸
- ۲-۴-۵- تفسیر الگوی نهایی برآمده از داده های متنی اندیشه انقلاب.....۲۰۱
- ۵-۵- مقایسه اندیشه نخبگان انقلاب اسلامی با بنیادگرایی و نوگرایی دینی.....۲۱۲
- فهرست منابع.....۲۱۶

فهرست جداول و شکل ها

- جدول ۱-۵- سازماندهی داده های متنی اندیشه سیاسی و اجتماعی شیخ فضل الله..... ۱۷۰
- جدول ۲-۵- مقولات اندیشه سیاسی و اجتماعی شیخ فضل الله نوری..... ۱۷۱
- جدول ۳-۵- سازماندهی داده های متنی اندیشه سیاسی و اجتماعی نواب صفوی..... ۱۷۱
- جدول ۴-۵- مقولات اندیشه سیاسی و اجتماعی سید مجتبی نواب صفوی..... ۱۷۳
- جدول ۵-۵- سازماندهی داده های متنی اندیشه های شیخ مرتضی حائری..... ۱۷۴
- جدول ۶-۵- مقولات اندیشه سیاسی و اجتماعی شیخ مرتضی حائری..... ۱۷۴
- جدول ۷-۵- سازماندهی داده های متنی اندیشه های سیاسی و اجتماعی مصباح..... ۱۷۵
- جدول ۸-۵- مقولات اندیشه سیاسی و اجتماعی محمد تقی مصباح یزدی..... ۱۷۷
- جدول ۹-۵- مقولات مشترک و تم های اصلی و نهایی..... ۱۷۸
- جدول ۱۰-۵- سازماندهی داده های متنی پاراگراف های تحت شماره ۱ و ۲ و ۳..... ۱۸۱
- جدول ۱۱-۵- مقوله بندی اندیشه امام خمینی در مجموعه داده های شماره ۱ و ۲ و ۳..... ۱۸۲
- جدول ۱۲-۵- سازماندهی داده های متنی پاراگراف های تحت شماره ۴..... ۱۸۳
- جدول ۱۳-۵- مقوله بندی اندیشه امام خمینی در مجموعه داده های شماره ۴..... ۱۸۴
- جدول ۱۴-۵- سازماندهی داده های متنی پاراگراف های تحت شماره ۵..... ۱۸۵
- جدول ۱۵-۵- مقوله بندی امام خمینی در مجموعه داده های شماره ۵..... ۱۸۵
- جدول ۱۶-۵- سازماندهی داده های متنی پاراگراف های تحت شماره ۶ و ۷ و ۸..... ۱۸۶
- جدول ۱۷-۵- مقوله بندی اندیشه امام خمینی در مجموعه داده های شماره ۶ و ۷ و ۸..... ۱۸۷
- جدول ۱۸-۵- سازماندهی داده های متنی پاراگراف های تحت شماره ۹ و ۱۰..... ۱۸۷

- جدول ۱۹-۵- مقوله بندی اندیشه امام خمینی در مجموعه داده های شماره ۹ و ۱۰.....۱۸۸
- جدول ۲۰-۵- حمایت تماتیک از مؤلفه های فرعی اندیشه رهبر انقلاب اسلامی.....۱۸۸
- جدول ۲۱-۵- سازماندهی داده های متنی اندیشه های سیاسی اجتماعی خامنه ای.....۱۹۰
- جدول ۲۲-۵- مقوله بندی داده های متنی اندیشه های سیاسی و اجتماعی خامنه ای.....۱۹۱
- جدول ۲۳-۵- سازماندهی داده های متنی اندیشه های سیاسی اجتماعی مطهری.....۱۹۲
- جدول ۲۴-۵- مقوله بندی داده های متنی اندیشه های سیاسی و اجتماعی مطهری.....۱۹۴
- جدول ۲۵-۵- سازماندهی داده های متنی اندیشه های سیاسی اجتماعی بهشتی.....۱۹۵
- جدول ۲۶-۵- مقوله بندی داده های متنی اندیشه های سیاسی و اجتماعی بهشتی.....۱۹۷
- جدول ۲۷-۵- مجموعه مقولات و تم های اصلی و نهایی اندیشه انقلاب اسلامی.....۱۹۸
- جدول ۲۸-۵- مقایسه اندیشه انقلاب با بنیادگرایی دینی و نوگرایی دینی.....۲۰۱
- جدول ۲۹-۵- مقایسه اندیشه رهبر انقلاب با بنیادگرایی دینی و نوگرایی دینی.....۲۰۶
- جدول ۳۰-۵- مقایسه اندیشه خامنه ای با بنیادگرایی دینی و نوگرایی دینی.....۲۱۲
- جدول ۳۱-۵- مقایسه اندیشه مطهری با بنیادگرایی دینی و نوگرایی دینی.....۲۱۳
- جدول ۳۲-۵- مقایسه اندیشه بهشتی با بنیادگرایی دینی و نوگرایی دینی.....۲۱۴
- شکل ۱- الگوی بومی تماتیک بنیاد گرایی دینی در ایران.....۱۷۹

فصل اول:

کلیات پژوهش

۱-۲- بیان مسأله

با وقوع انقلاب اسلامی ایران در انتهای دهه هفتاد میلادی و عدم تطبیق این رویداد با هیچ یک از نظریه‌ها و رویکردهای قبلی در حوزه جامعه‌شناسی انقلاب، یک رویکرد جدید در قلمرو نظریه پردازی و تبیین‌های انقلاب، غالب و مسلط شد که با عنوان رویکردهای فرهنگی یا گفتمانی، نام گرفت و این بدان معناست که انقلاب اسلامی یک انقلاب فرهنگی و اندیشه‌ای است.

با وارد شدن عامل فرهنگی به نظریه‌های انقلاب و ظهور تبیین‌های فرهنگی انقلاب، در این تبیین‌ها به علل فرهنگی متعددی توجه شد که این علل شامل تأثیرات حوزه ارزش‌ها و هنجارها، نظام‌های اعتقادی به ویژه ایدئولوژی‌ها، نقش مذهب و نهادهای مذهبی، گفتمان‌ها، نظام‌های فکری و معرفتی و نیز نهادها و محمل‌های بروز و ظهور فرهنگ همچون رسانه‌ها، دانشگاه‌ها، مراکز علوم دینی، محافل و مجامع فرهنگی و نقش اقشار و جریان‌های فرهنگی است.

نقطه‌آغازین و دالان ورودی این پژوهش همین نقطه است و به طور ویژه به علل فکری- معرفتی توجه دارد، به گونه‌ای که می‌توان تأکید نمود، آنچه به شکل اختصاصی، در این پژوهش مطرح نظر است، شناخت موشکافانه نظام‌های فکری و معرفتی است که انقلاب اسلامی در چارچوب آن شکل گرفته است. نکته مهم در اینجا این است که مطالعه این نظام‌های اندیشه‌ای در حوزه جامعه‌شناسی انقلاب از این حیث، حائز اهمیت است که این اندیشه‌ها قدرت بسیج‌گری اقشار مختلف اجتماعی را داشته و توانسته با یک ائتلاف چند طبقه‌ای به انقلاب ختم شود.

برای تعیین اینکه مطالعه تبار اندیشه‌ای انقلاب را از کدام زمان آغاز کنیم، توجه به این نکته، ضروری می‌نماید که « که هر دو رشته تاریخ و جامعه‌شناسی به زمان توجه دارند؛ اما مورخان بر پیوستگی و جامعه‌شناسان بر گسستگی می‌پردازند. جایی که گسست در تاریخ رخ می‌دهد، آن جا هست که هیچ چیز به همان شیوه، درک، توصیف، بیان، ترسیم، طبقه‌بندی و شناخته نمی‌شود.» (صدیقی، ۱۳۹۰: ۹).

در این پژوهش رخداد این گسست اندیشه ای در تاریخ معاصر، سقوط رضا شاه در شهریور ۱۳۲۰ در نظر گرفته می شود؛ چراکه دهه ۲۰ یک دوره استثنایی در تاریخ ایران است که برخی گفته اند، آزادی کاملی بر ایران حاکم بوده است، آزادی که محمل ظهور و بروز جریانات مختلف فکری، مذهبی و سیاسی شد، به طوری که می توان گفت، بسیاری از مسائل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به گونه ای کاملاً متفاوت از گذشته، درک می شد.

یکی از جریانات عمده ای که در این دهه سربرآورد، جریان اسلام گرایی سیاسی بود که خود شامل دو دسته مورد توجه در این پژوهش است؛ بنابراین می توان گفت که بعد از شهریور ۱۳۲۰ سه جریان فکری - گفتمانی در فضای آزادی آن دوره، حیات اجتماعی داشت که بعدها این سه جریان منشاء تحولات عمده و مواضع کاملاً متضاد در برابر برخی از این تحولات شد که بزرگترین این تحولات، انقلاب اسلامی بود. اولین جریان همان جریان دینی سنتی بود که نماینده روحانیت محافظه کار است و خواستار حفظ و تثبیت وضعیت خود می باشد و پس از پایان یافتن سیاست های دین ستیزی رضاخانی، جانی تازه گرفته بود و به شدت نسبت به تجدد، بد بین بود. دو جریان متضاد دیگری که هر کدام به نوعی اسلام گرایی سیاسی بود، حاصل رویارویی ایران پیش از دهه ۲۰ با مدرنیته غربی بود.

جریان دوم، بنیادگرایی دینی بود که در زمینه معرفت دینی، نیازی به تغییر نمی دید و می کوشید تمام پاسخ های تجدد را به طور از پیش موجود از دل دین، استخراج کند و نه با فهم جدید از دین. جریان سوم که طیف گسترده ای را شامل می شود، نوگرایی دینی نام دارد که پاسخ تجدد را با فهم جدید از دین می داد و منجر به تغییر معرفت دینی می شد.

دو مساله اساسی در مورد انقلاب ایران مطرح است، یکی اینکه آیا انقلاب محصول کنش کنشگران اسلامگرا بود یا کنشگران دیگر گروه های فکری نیز سهمی برابر یا بیشتر از کنشگران اسلامگرا داشتند؟ و سوال دیگر اینکه آیا اگر اسلامگرایان انقلاب کردند، کدام اندیشه اسلامگرایی قادر به بسیج انقلابی شد، بنیادگرایان یا نوگرایان؟ در پاسخ به سوال

اول، تحقیقات زیادی صورت گرفته و تقریباً در اسلامگرا بودن کنشگران انقلابی و بسیج گر بودن اندیشه اسلامی، تردیدی نیست؛ اما مسأله این پژوهش این است که تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی کدام یک از این دو جریان اسلام سیاسی است، آنچه که منازعه امروز دو جریان عمده فکری پی آمد انقلاب اسلامی در حیات اجتماعی - سیاسی ایران کنونی است.

آیا تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی، مطابق ادعای یکی از این دو جریان کنونی، بنیادگرایی است یا این تبار اندیشه ای به زعم جریان فکری مقابل، به جریان نوگرایی دینی باز می گردد و یا نه، باید گفتمان سومی بین این دو جریان تعریف کرد و تبار اندیشه ای انقلاب را متناسب به آن دانست؟ و اما، آیا این دو جریان وجوه اشتراکی دارند که بستر تولید گفتمان جدیدی باشد؟ برای پی بردن به تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی، باید به مطالعه و ریشه یابی اندیشه بسیج گر رهبر و کنشگران اصلی و نخبگان فکری انقلاب پرداخت. با توجه به تعداد زیاد این کنشگران اصلی و نخبگان فکری، آنهایی که تبار اندیشه ای آنها محرز است، چون شریعتی، بازرگان و سبحانی، کنار گذاشته شدند و کسانی برگزیده شدند که اولاً اسلامی بودن تبار اندیشه ای آنها محرز است و از سویی خاستگاه بنیادگرا یا نوگرایی آنها محل سوال و مناقشه است؛ بنابراین مجموعه محدودتری شامل امام خمینی(ره)، مطهری، بهشتی و خامنه ای برگزیده شد. از آنجایی که در ادبیات نظری رایج، به هر حرکت و جنبش دینی متأخر به ویژه اسلامی، بنیادگرا گفته می شود، برای یافتن شاخص ها و مؤلفه های این جریان اسلام گرایی سیاسی، از آثار و اندیشه های چهره های شاخص بنیادگرایی دینی در ایران استفاده و الگویی بومی استخراج می شود.

شاخص ها و مؤلفه های جریان نوگرایی دینی نیز بر اساس ادبیات نظری موجود و دیدگاه های صاحب نظران نوگرایی و اصلاح طلبی دینی با نگاهی به اندیشه های هم سنخ آنها که در دهه ۲۰ ظهور یافتند، استخراج می شود و سپس برآیند اندیشه های کنشگران و نخبگان نامبرده را به عنوان اندیشه انقلاب که توان بسیج گری داشته است با این دو دسته مؤلفه تطبیق می دهیم.

لازم است به این نکته توجه شود که منظور از تبار اندیشه ای در این پژوهش، به هیچ وجه، بهره گیری از روش تبارشناسی به معنای رایج و فوکویی آن نمی باشد؛ بلکه منظور، خاستگاه، مبدأ و اصالت معرفتی یک اندیشه است که اندیشه از آن برخاسته است. این تبار اندیشه ای را می توان برای جنبش ها و انقلاب ها قائل بود.

۲-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش:

اهمیت یا کاربرد این پژوهش در این است که نتایج حاصل از آن می تواند تعیین کننده بنیان ها و زیر ساخت های اندیشه ای، برای بسیاری از مواضع، سیاستگذاری ها و تصمیم گیری های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ملی و فرا ملی جمهوری اسلامی برآمده از انقلاب اسلامی باشد. وقتی پژوهشی کاملاً علمی در بی طرفی کامل علمی و فراتر از هر جریان فکری و بدون پیش داوری، تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی را واکاوی کند، می تواند توجیهی علمی برای پایان دادن به بسیاری از افراط و تفریط های منتصب به انقلاب اسلامی باشد.

ضرورت انجام این پژوهش نیز همان ضرورت و لزوم تعیین چهارچوب اندیشه ای نظامی است که داعیه دینی بودن را دارد؛ چرا که دینی بودن یک نظام، موجب می شود، بسیاری از عملکردهای آن که منتج از توجیهات اندیشه ای و تلقی از تبار اندیشه ای آن است، بر رغبت و بی رغبتی مردم نسبت به دینداری نیز مؤثر باشد. حال آنکه عملکردهای اشتباه برخاسته از تفسیرهای اشتباه، تأثیرات مستقیم بر کیفیت زندگی افراد نیز دارد و این در حالی است که سال هاست، منازعه جریان های فکری و ادعای حقانیت آنها در میراث داری انقلاب، موجب اتلاف وقت و انرژی و هزینه های بسیار شده است.

۳-۱- سؤالات پژوهش:

۱-۳-۱- سوال اصلی:

تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی، برخاسته از کدام جریان اسلام گرایی سیاسی است؟

۲-۳-۱- سوالات فرعی:

مؤلفه ها و شاخص های فکری جریان اندیشه ای بنیادگرایی دینی در ایران کدام است؟

مؤلفه ها و شاخص های فکری جریان اندیشه ای نوگرایی دینی در ایران کدام است؟

امام به کدام یک از دو جریان اسلام گرایی سیاسی، نزدیکی بیشتری دارد؟

کنشگران اصلی و نخبگان فکری انقلاب که اکثرا نخبگان سیاسی پس از انقلاب نیز می

باشند به کدام جریان تعلق دارند؟(اسامی آنها در پیش فرض ها آمده است).

۴-۱- پیش فرض های پژوهش:

گسست تاریخی از حیث فکری و گفتمانی در ایران از دهه ۲۰ رخ داده است.

دو جریان اسلام گرایی سیاسی شامل بنیادگرایی دینی و نوگرایی دینی است.

هر دو جریان، ملهم و متأثر از مدرنیته غربی دوران رضاشاه است.

کنشگران اصلی و نخبگان فکری انقلاب در این پژوهش شامل: امام، مطهری، بهشتی،

خامنه ای هستند.

۵-۱- اهداف پژوهش:

۱-۵-۱- هدف اصلی:

هدف اصلی این پژوهش شناخت تبار اندیشه ای انقلاب اسلامی است، اکتشاف اینکه

اندیشه بسیج گر انقلاب برخاسته از کدام اسلام سیاسی متولد شده در دهه ۱۳۲۰ است.

۲-۱-۵- اهداف فرعی:

اهداف فرعی که این پژوهش دنبال می کند منطبق بر سوالات پژوهش است و شامل:

۱- شناخت مؤلفه ها و شاخص های فکری جریان اندیشه ای بنیادگرایی دینی در ایران؛

۲- شناخت مؤلفه ها و شاخص های فکری جریان اندیشه ای نوگرایی دینی در ایران؛

۳- شناخت اینکه اندیشه امام به کدام یک از دو جریان اسلام‌گرایی سیاسی، نزدیکی بیشتری دارد؛

۴- شناخت اینکه کنشگران اصلی و نخبگان فکری انقلاب اسلامی به کدام جریان تعلق دارند.